

TEKST
HERMANN HÄRING

GELOOF IN EEN GESECCULARISEERD TIJDPERK

OVER DE MOGELIJKHEDEN VOOR EEN EKKLESIA ZICHZELF VORM TE GEVEN

The time is out of joint -
O cursed spite,
That ever I was born to set it right
Nay, come, let's go together.
(SHAKESPEARE: HAMLET, EINDE EERSTE BEDRIJF)

DEEL 1 VAN 3

HERMANN HÄRING IS EEN DUITSE THEOLOOG, DIE VAN 1970 TOT 1980 IN TÜBINGEN NAUW SAMENWERKTE MET HANS KÜNG. IN DE JAREN 1980-2005 WAS HIJ HOGLEREAAR IN DE SYSTEMATISCHE THEOLOGIE AAN DE UNIVERSITEIT VAN NIJMEGEN.

IN 2010 WAS HÄRING INLEIDER OP HET MARIËNBURGCONGRES OVER DE VRAAG WIE DE FAKKEL VAN DE VERNIEUWING GAAT OVERNEMEN. IN SEPTEMBER 2015 HIELD HIJ IN KASSEL EEN VOORDRACHT OVER DE TOEKOMST VAN DE KATHOLIEKE PAROCHIES.

DE INZICHTEN DIE HIJ HIERIN NAAR VOREN BRACHT, ZIJN OOK VOOR DE NEDERLANDSE SITUATIE ACTUEEL. WEGENS DE LENGTE HEEFT HIJ, OP VERZOEK VAN DE REDACTIE, GENOEMDE LEZING IN DRIËN GEKNIPT. IN DIT NUMMER VAN MARIËNBURG MAGAZINE LEEST U DEEL 1. HET VOLGENDE DEEL VERSCHIJNT IN MEI.

I. KERKEN OP EEN TWEESPRONG

Shakespeare heeft gelijk. Cultuur en kerken hebben beide evenzeer hun innerlijk evenwicht verloren. Wij vragen ons af hoe dat evenwicht opnieuw op te bouwen is. Over één punt zijn we het eens: deze opgave kunnen cultuur en kerken alleen maar samen volbrengen. Hierbij concentreer ik mij op de rooms-katholieke kerk en haar omgang met een gesecculariseerde maatschappij. Mijn voorlopige stelling luidt: De gestage confrontatie met de processen van de secularisatie houdt het katholicisme in een permanente crisis gevangen. Al vijftig jaar lang is deze kerkgemeenschap gepolariseerd en is haar vermogen tot getuigenis verlamd. Voor de oecumene tussen katholicisme en de kerken van de Reformatie geldt hetzelfde. De Roomse kerk is verlamd door angsten. Daarvoor zijn de volgende oorzaken te noemen.

1) *Verlamd door angsten.*

Van 1978 tot 2013 heerste er een organisatiecultuur van wantrouwen en een autoritair centralisme. De bisschoppenconferenties verstarde, en nog altijd ontwikkelen zij geen enkel

initiatief. Zelfs de innoverende krachten, in de Duitstalige landen goed georganiseerd, voelen zich nog duidelijk onzeker, want ook de signalen uit Rome zijn niet echt eenduidig. Natuurlijk hebben wij tijd nodig om in de wirwar van dit moment nieuwe wegen te vinden. Maar hebben wij die tijd nog? Want op hetzelfde moment lijkt een totale cultuur in elkaar te storten. Die cultuur was voor het christendom een passend kader. Bij wat op het ogenblik in Europa gebeurt, op de meest uiteenlopende fronten, houden wij onze adem in. Denk maar aan Oostenrijk, Polen, Hongarije of Frankrijk. Het cynische parool "post-factisch" doet de ronde om daarmee een onverbloemde belangenpolitiek te legitimeren. Hierbij voelen de kerken zich hulpeloos heen en weer geslingerd: zij voelen een toenemende drang om te veroordelen en tegelijk wordt het haar steeds duidelijker dat zij er zelf verantwoordelijk voor zijn. Maar wat kunnen zij echt doen? Haar bisschoppen wijzen op het verlies aan maatschappelijke plausibiliteit voor het geloof als de zondebok voor de ramp. Maar zij vergissen zich, want ook de kerken zelf leveren een bijdrage aan deze situatie. Hongarije en Polen bijvoorbeeld presenteren zich als pioniers van een nieuw christelijk handelen. De anoniem katholieke wortels van het Front National kan men niet wegreneren. De partij Alternative für Deutschland verklaart hardnekkig dat zij christelijke waarden vertegenwoordigt. Tegelijkertijd verdampen godsdienstige tradities, of de commercie maakt zich daarvan zodanig meester dat zij niet meer te herkennen zijn. De vertrouwde omgang met de Bijbelse Geschriften is allang weg. Maar: wat de maatschappij eenmaal verloren heeft, kunnen de cultureel verzwakte kerken niet meer opnieuw genereren.

2) Onberroepelijke verliezen of nieuwe creativiteit?

Het lijkt erop dat veel geëngageerde christenen berusten in deze stand van zaken. Vertwijfeld hopen zij dat hun kerk het nog vol zal houden zolang zij leven. Maar wat gaat er met hun kleinkinderen gebeuren? Moeten die opgroeien in een van religie vervreemde, volkomen egoïstische cultuur, waar alleen nog maar het recht van de sterkste geldt? Ik denk niet dat dit een realistisch alternatief is. Want waar leven is, daar is een creatieve toekomst. Ook het geloof is een uitdrukking van leven. Daarom moeten wij fantasie, visioenen en stappen in het onbekende bij onszelf toelaten en daarbij niet bang zijn voor zelfcorrectie. Alleen op die manier kunnen in een periode van verval nieuwe ervaringen ontstaan. Voor een godsdienstige vernieuwing is dit van bijzonder belang, want daarbij gaat het altijd over het onbekende. Deze zoekt altijd naar een laatste geheimzinnige werkelijkheid. Het is juist de spanning tussen weten en hopen

die ons in leven houdt. Wie op deze spanning tussen bekend en onbekend wil ingaan, moet dit hier en nu doen, in onze eigen leefwereld. Ergens anders kun je geen antwoorden vinden.

II. HET PROBLEEM SECULARISATIE

De secularisatie is volgens mij het sleutelvraagstuk van onze hachelijke kerkelijke situatie. Kern van het probleem is daarbij niet het daarmee gepaard gaande feitelijke betekenisverlies, maar de destructieve rol die de institutionele kerken en haar geëngageerde christenen spelen. Tot nu toe hebben zij haar eigen rol in deze processen helemaal niet in de gaten.

1) Actoren van de ontwikkeling.

Tot de eeuwwisseling gold de stelling dat godsdienst en godsgeloof in geïndustrialiseerde maatschappijen onherroepelijk verdwijnen. Maar deze voorspelling is door de werkelijkheid weerlegd, kijk maar naar de Verenigde Staten en de Aziatische landen, met name Japan. Bovendien is vanaf 2001 de politieke rol van godsdiensten enorm toegenomen. Ten slotte is ons bekend dat de grote godsdiensten periodiek te maken hebben met paradigmawisselingen. Welke tijdgebonden vormgeving van godsdienst wordt dus bedreigd? En waarom zou uit een uit elkaar vallende vorm geen nieuwe kunnen ontstaan?

Tegen deze achtergrond komt ook de toekomst van de kerken en van haar deelinstanties in een ander licht te staan. Het is toch altijd nog zo dat de grote godsdiensten de bepalende cultuurdragers zijn en de enige bemiddelaars van ethiek die echt wereldwijd functioneren. Zonder deze godsdiensten zouden onmisbare bronnen van zingeving opdrogen. Achter deze bewering zit echter geen alleenvertoningsrecht van de christelijke boodschap verborgen, maar wel een zelfkritische vraag: op welk punt hebben de christelijke kerken het er dan bij laten zitten, toen zij zich buiten deze algemene situatie plaatsten? Te lang, zo vermoed ik, koesterde men de illusie, dat de kerken boven onze cultuur stonden om de waarden en normen daarvan soeverein te kunnen definiëren. Dat is klaarblijkelijk niet het geval. Evenals andere godsdiensten zijn zij delen van een cultuur, om daarbinnen werkzaam te zijn.

Het verschijnsel van de secularisatie moet men dus niet wegredeneren, maar genuanceerd benaderen. Secularisatie is in mijn ogen geen verlies van geloof, maar het verlies van betekenis van bepaalde vormen van geloof in de openbare ruimte. Het is dus geen ontkerstening van onze maatschappij, maar (veel voorzichtiger gezegd) de verandering van vormen van godsdienstig-

"Tot de eeuwwisseling gold de stelling dat godsdienst en godsgeloof in geïndustrialiseerde maatschappijen onherroepelijk verdwijnen"

“Op de secularisatie reageerde de kerk met een massieve sacralisering. Op dit moment gelden kerk en wereld als tegengestelde grootheden”

christelijke impulsen. Juist als kerkelijke instellingen in elkaar storten, kunnen nieuwe vormen van kerk-zijn een aanvang nemen, aanvankelijk als gebeurtenis. Daarom impliceert secularisatie een moeilijk te definiëren fase van onduidelijkheid. Alles kan in gevaar zijn, maar verloren is er niets. Wel hangt de toekomst op beslissende wijze af van degenen, die voor hun godsdienst nieuwe vormen scheppen, die dus het gebeuren kerk binnen het netwerk van maatschappelijke factoren opnieuw positioneren.

Daarom moeten wij ook nauwkeuriger nadenken over de vraag, wie eigenlijk vaart gezet heeft achter het secularisatieproces in Europa. De lange lijst van aan te wijzen schuldigen is bekend. Daarop stonden van religie vervreemde wetenschapsbeoefening en een postchristelijke wijsbegeerte, werd ijverig gewezen naar religiekritische denkers van L. Feuerbach tot R. Dawkins, werden veroordelingen uitgesproken over het ‘modernisme’ en het verloren gaan van objectieve waarheid. Tot voor kort heeft Rome kritiek uitgeoefend, veroordeeld en in hoge mate juist dat bewerkstelligd waarover het zich nu zo bitter beklaagt. Rome heeft zich niet opengesteld voor nieuwe werelden van taal- en symboolgebruik, vastgehouden aan de talloze feodale en autoritaire contexten, nooit afstand genomen van zijn soevereine attitudes, spreek- en handelwijzen (met mijter, staf, wapen naar rang, keizerlijk purper). Over het diep ingrijpend onderscheid tussen de boodschap van Jezus en de christelijke boodschap wordt tot nu toe niet nagedacht. Rome sluit vrouwen nog altijd uit van zijn ‘geestelijke ambten’ en geeft zijn absurde afwijzing van homoseksualiteit een pseudogodsdienstige legitimatie. Ook paus Franciscus gaat te ver met zijn ongedifferentieerde veroordeling van ‘gender-ideologie’ of met zijn categorale bewering dat de wereld aanstuurt op een “wereldwijde oorlog, gericht op de verwoesting van het huwelijk”. Deze traagheid van reageren en deze verliefdheid op de eigen standpunten heeft meer bijgedragen aan het verlies van maatschappelijke relevantie dan wereldlijke factoren.

2) Diep ingrijpende vormveranderingen

Daarom zouden pas op de tweede plaats de genoegzaam beschreven veroorzakers genoemd moeten worden. Dat zijn: wetenschap en moderne verklaring van de wereld, technische vormgeving en beheersing van de wereld, een empirisch beeld van mens en maatschappij. Ook wordt de wetenschappelijke benadering genoemd: van de differentiëring van de maatschappij en van onze geschiedenis als tijdgebonden, van het feit dat alle begrippen van de werkelijkheid mede geconstrueerd wordt door menselijke vooronderstellingen. Ten slotte ook het westerse bewustzijn van mensenrechten, menswaardigheid en democratie dat heel erg gevoelig reageert op een archaisch ongedifferentieerd godsbeeld.

Het roepen om openheid bij de aanpassing aan de wereld is een tekortschietende reactie, want de diep ingrijpende metamorfose van onze maatschappij leidde niet alleen tot reacties van afstoting van het nieuwe, maar ook tot een verenging en innerlijke verharding bij het uitgedaagde geloof. Op de secularisatie reageerde de kerk met een massieve sacralisering. Op dit moment gelden kerk en wereld als tegengestelde grootheden; al 150 jaar is sprake van een verkerkelijking van het officiële model van geloven en sinds 50 jaar heeft zich dit proces verscherpt tot een onbarmhartig conservatisme. Dat is een nieuwe ontwikkeling, die tot een bewustzijnsvernauwing heeft geleid, omdat men de secularisatie niet ernstig genomen heeft.

Bovendien zijn toch ook kerkbestuurders en doorsneeparochies heel diepgaand gesecculariseerd. Hun levensstijl onderscheidt zich toch maar nauwelijks van die van andere mensen. Ook zij doen een beroep op de techniek, vertrouwen zich toe aan artsen en sluiten verzekeringen af. Het geloof in de kerk wordt administratief beheerd en getoetst aan voorgevormde formuleringen. Ondanks dit alles eisen zij godsdienstigheid en haar diepe ervaringen op als hun eigendom, splijten de maatschappij op juist de meest kwetsbare punten daarvan. Dit plaatsen van schotten werkt destructief, omdat daardoor de ontwikkeling van een gemeenschappelijke taal en een constructief verbindende onderlinge communicatie worden tegengegaan. Deze anti-seculiere vorm van geloven laat geen ‘civil religion’ toe. Zonder deze kan echter geen publiekrechtelijke gemeenschap functioneren (Bellah). Zo blokkeert die anti-seculiere geloofsvorm een ‘publieke theologie’, die zich bekommert om gemeenschappelijke waarheden en waarbinnen een visionair politiek denken zijn oorsprong kan vinden.

Deze nieuwe manier van kijken zou de tekenen des tijds opnieuw kunnen ontcijferen. Wij zijn niet op weg naar een rampzalige ondergang. Integendeel: wij bewegen naar een grandioze overgang. Wij zouden ons willen voelen als traditionele Jood-christenen in het jaar 60, die onverwachts hun weg vonden in de ekklesia, zonder Thora van Korinte. Wie bij ons slechts materialisme, hedonisme of geldzucht kan ontwaren, ziet te weinig. Wij zouden er ook achter moeten komen, waarom en op welke manier onze wereld een nieuwe baan kiest en de kerken meteen mee betreft in deze veranderingen. Daarom moeten en kunnen we de structuren van de kerk ook onder druk zetten. Want deze kerk zal alleen maar blijven bestaan, als zij besluit te komen tot veelomvattende correcties op haar fundamenten. Maar daarover gaan we verder in het volgende deel. ●

Vertaling: Ad Krijnen